HERMENEVS
3e JAARGANG, AFL. 4 — 15 DECEMBER 1930

Eenvoudig rekenen bij de Romeinen[1].

Tegenwoordig kan men in de rekenkunde elk mogelijk geheel getal uitdrukken door de teekens 0; 1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9. De werkelijke waarde van elk dier teekens in zulk een getal hangt evenwel niet alleen af van zijn *vorm*, maar ook van zijn *plaats* in dat getal. Een 2 b.v. op de eerste plaats van rechts vertegenwoordigt een andere waarde dan op welke andere plaats ook.

De Romeinen pasten een geheel ander systeem toe. Ook zij kenden bepaalde teekens om bepaalde waarden uit te drukken; b.v. I; X, C; (achtereenvolgens = 1; 10; 100). Maar, al werden die teekens in een getal gewoonlijk, geschreven van rechts naar links, in opklimmende waarde geplaatst, *noodzakelijk* was die plaatsing niet. Hun waarde ontleenden die teekens *uitsluitend* aan hun vorm.

Omdat de Romeinen nu geen beslist vaste plaats kenden om de waarde van hun teekens in elk afzonderlijk geval mede te bepalen, kunnen we begrijpen, dat zij ook geen behoefte hadden aan een teeken als onze nul om aan te duiden, dat bepaalde waarden (b.v. eenheden, tientallen, honderdtallen enz.) niet in dat getal vertegenwoordigend waren.

Hieruit volgt vanzelf, dat optellen, aftrekken, vermenigvuldigen en deelen (eenvoudige gevallen daargelaten, die zij evenals wij uit het hoofd uitrekenden) bij de Romeinen anders moesten geschieden dan bij ons.
In de eerste plaats gebruikten zij daarbij den *abacus* (*rekenbord*).
Een der bewaard gebleven exemplaren ziet er, vóór een berekening begint, uit als in fig. 1[2]

Eenvoudigheidshalve zullen wij ons alleen met dit soort bezighouden. Bovenaan dan in fig. 1 zien we acht kleine, langwerpige veldjes en aan ieders voet één knopje. Elk knopje kan in zijn veldje op en neer geschoven worden. De teekens daaronder vertegenwoordigen van links nasr rechts de volgende waarde: 1 × 1 = 1,000,000;

[1] Vergel. Dr. G. Friedlein: Die Zahizeichen u. d. elem. Rechnen d. Griechen n. Römer u. d. Christ. Abendlandes.

[2] Naar: Marci Velseri . . . opera historica et philologica sacra et profana . . . Norimbergae . . . anno MDCLXXXII pg. 422; 819; Vergl. Zeitschrift f. Math. u. Phys. IX Bd. 1864.

Fig. 1.

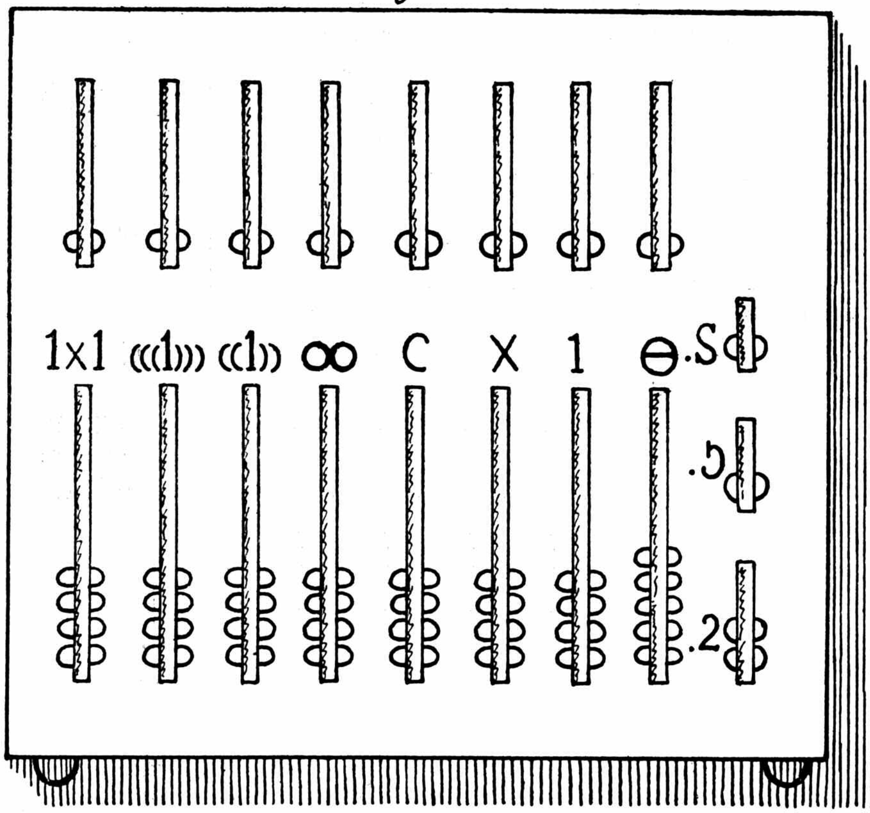

ccclↃↃↃ = 100,000; cclↃↃ = 10,000; ∞ = 1000; C = 100; X = 10; 1 = 1; $\Theta = \frac{1}{12}$.

Onder deze teekens bevinden zich weer acht langwerpige veldjes in het verlengde van die boven de teekens, maar ruim tweemaal zoo lang. In ieder van de zeven eerste van links zijn vier verschuifbare knopjes bevestigd, in het achtste veldje van links vijf.

Geheel rechts staan drie kleine langwerpige veldjes met een korte tusschen^uimte onder elkaar. De twee bovenste hebben ieder één verschuifbaar knopje. Het onderste veldje bezit er twee. [1] De ronde uitsteeksels bij de benedenhoeken van het bord komen ook voor bij de bovenhoeken. Maar door de wijze van reproductie zijn deze laatste daar nu niet zichtbaar. Met hun vieren dienden zij om den abacus zóó ver van zijn steunvlak vrij te houden, dat de knopjes ongehinderd konden schuiven.

---

[1] De teekens links ervan beduiden S = $\frac{1}{24}$; Ↄ = $\frac{1}{48}$; 2 = $\frac{1}{72}$.

In het vervolg zullen wij alleen die veldjes weergeven, die voor de berekening in aanmerking komen, de veldjes zelf vervangen door lijntjes en de knopjes door nulletjes.

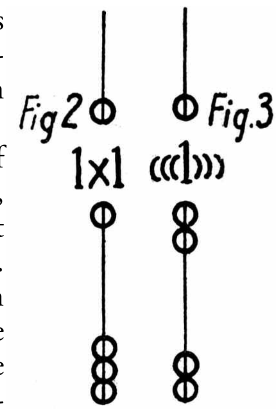

Ieder knopje nu in een veldje *onder* of *naast* een teeken van een getalwaarde geeft, naar boven geschoven, één eenheid van het desbetreffende getal aan. Zoo stelt dus b.v. fig. 2 voor 1,000,000; en fig. 3 is gelijk aan 200,000. Zoo kon men dus in de acht lange veldjes onder het teeken van de getalwaarde achtereenvolgens van links naar rechts uitdrukken: 4,000,000; 400,000; 40,000; 4000; 400; 40:4; $^5/_{12}$ (fig. 4). 5,000,000 ; 500,000; 50,000; 5000; 500; 50; 5; $^6/_{12}$ verkreeg men door den begintoestand (fig. 1) te herstellen en dan in het desbetreffende

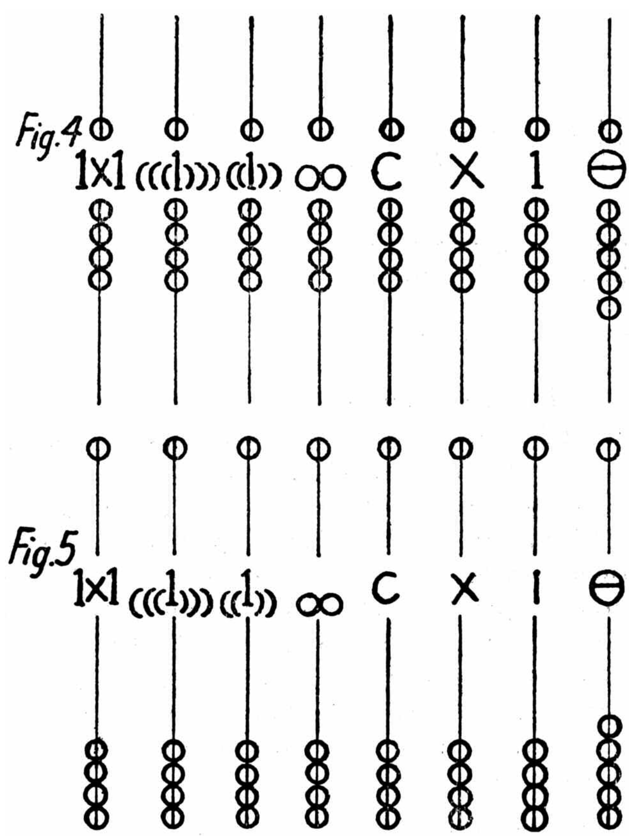

veldje het knopje boven het teeken voor een getalwaarde omhoog te schuiven. We krijgen dan fig. 5.

Moest men boven 5,000,000 enz. gaan, dan liet men het knopje in het desbetreffende veldje boven het teeken van een getalwaarde opgeschoven staan, en bracht in het veldje van het desbetreffende getal onder het teeken daarvoor één of twee of drie of vier of vijf knopjes naar boven, al naar gelang men wilde noteeren 6,000,000; 7,000,000; 8,000,000; 9,000,000; enz. tot en met $\frac{11}{12}$.

Indien dus alle knopjes van den abacus opgeschoven waren, dus wanneer fig. 6 ontstond, dan stelde dat voor $9999999\frac{11}{12}\ \frac{1}{24}\ \frac{1}{48}\ \frac{1}{72} =$ $= 9\,999\,999\frac{145}{144} = 10{,}000{,}000\frac{1}{144}$.

Wilde men de geheele getallen van den abacus in woorden uitdrukken) dan gebruikte men natuurlijk de cardinalia. Voor de breuken van $\frac{1}{12}$ tot en met $\frac{11}{12}$ en voor $\frac{1}{24}$; $\frac{1}{48}$; $\frac{1}{72}$ had men niet alleen de op den abacus aangegeven teekens, maar ook afzonderlijke benamingen b.v. $\frac{1}{48}$ = sicilicus. Bovendien hadden (maar natuurlijk niet op den abacus) nog $\frac{1}{36}$; $\frac{1}{144}$; $\frac{1}{288}$ een eigen teeken en een eigen benaming en $\frac{1}{1728}$ althans een eigen benaming (siliqua). Andere breuken drukte men in het algemeen uit zooals wij; dus b.v. $\frac{5}{7}$ = quinque septimae (sc. partes). Een bepaalde schrijfwijze daarvoor in teekens kwam niet voor.

OPTELLEN.

Het optellen van geheele getallen tot een totaal van 10,000,000 (en de practijk van het dagelijksch leven kwam natuurlijk toen zelden daarboven uit) bood geen moeilijkheden. Wanneer men b.v. 439 wilde optellen bij 672 (fig. 7), moest men bij de 2 eenheden 9 bijvoegen, kreeg dus 11 eenheden d. i. 1 tiental en 1 eenheid. In het veldje van de eenheden van 672 *onder* het teeken voor de getalwaarde werd dus één knopje naar beneden geschoven, terwijl in het veldje voor de tientallen eveneens *onder* het teeken voor die getalwaarde één knopje naar boven kwam. Op dezelfde wijze ging men dan verder te werk met de tien- en honderdtallen. Onze optelling leverde dus per slot fig. 8 op.

Moeilijker stond het met de breuken. Een betrekkelijk eenvoudig geval vormt nog $\frac{2}{6} + \frac{1}{48}$. Want bij eenige oefening zag men al spoedig, dat $\frac{2}{6} = \frac{16}{72}$. Men was er immers op getraind om voor den abacus breuken zoo noodig te herleiden tot twaalfden, vierentwintigsten,. achtenveertigsten en tweeënzeventigsten. Verder behoorde het splitsen van den teller tot de geheimen van de kunst. B. v. $\frac{16}{72} = \frac{1}{72} +$

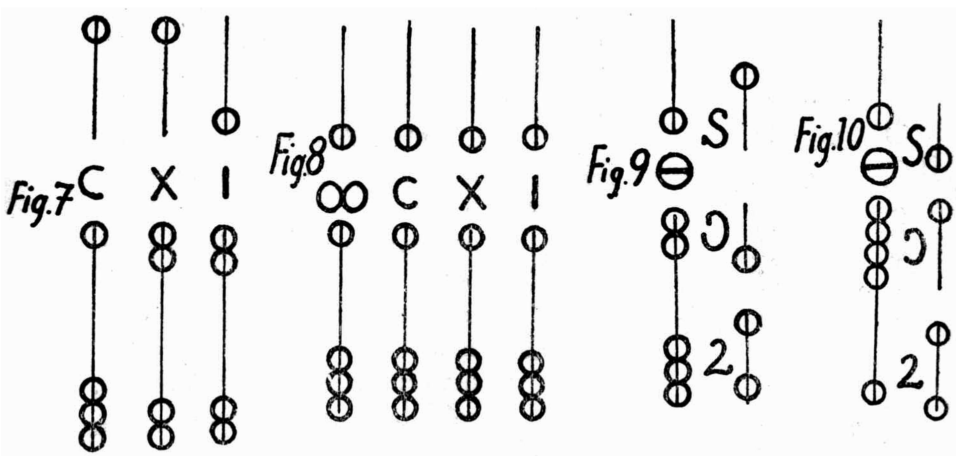

$\frac{3}{72} + \frac{12}{72} = \frac{1}{72} + \frac{1}{24} + \frac{2}{12}$ (fig. 9). Wanneer men nu hierbij $\frac{1}{48}$ moest optellen, had men niets anders te doen dan het knopje bezijden het teeken voor $\frac{1}{48}$ (Ↄ) op te schuiven.

Werkelijk lastig werden de gevallen, waarin een breuk niet tot twaalfden enz. of tot een combinatie daarvan te herleiden was. Men kon dan die breuk óf niet op den abacus voorstellen óf men moest zich met een benadering tevreden stellen. Wij moeten ons uit den aard der zaak hier tot een zeer eenvoudig voorbeeld van dat soort beperken; b.v. $\frac{74}{213} + \frac{1}{48} = \frac{3}{213} + \frac{71}{213} + \frac{1}{48} = \frac{1}{71} + \frac{1}{3} + \frac{1}{48} = \pm \frac{1}{72} + \frac{4}{12} + \frac{1}{48}$ (fig. 10).

Voor gevallen, waarin men de samenstelling van twaalfden enz. niet dadelijk zag, of waarin men niet wilde benaderen, lag het voor de hand de breuken wat wij noemen gelijknamig te maken, dan op te tellen en vervolgens voor zoover mogelijk in de geijkte termen (n teekens te splitsen en een niet daarin uit te drukken breuk weer té geven zooals wij deden met $\frac{5}{7}$.

Een optelling van twee of meer getallen, bestaande uit geheele en gebroken getallen gaf natuurlijk een combinatie van de boven besproken bewerkingen,

AFTREKKEN.

Laten wij ons aan dezelfde geheele getallen en aan dezelfde breuken houden als bij het optellen.

1e voorbeeld. 672—439. Men moest dus eerst de negen eenhedep van 439 afnemen van de twee eenheden van 672 (fig. 7). In gedachten ging men nu evenals wij „leenen" bij de tientallen van 672. Daar ging dus één van de knopjes *onder* het teeken X naar beneden en zoo kon men uit het hoofd de negen eenheden van 439 aftrekken van de twaalf van 672; hield derhalve 3 over. Evenzoo deed men voor zoover noodig met de tien- en de honderdtallen. Na bewerking vertoonde dus het rekenbord het beeld van fig. n.

Fig. 11

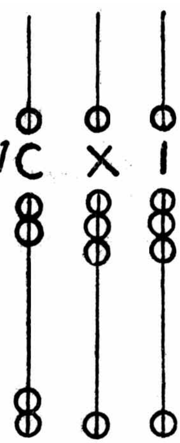

Fig. 12

Bij het aftrekken van breuken van elkander kwamen dezelfde kunstgrepen in aanmerking als bij het optellen: het dadelijk zien van de twaalfden enz., waaruit zij bestonden, het splitsen van den teller en het gelijknamig maken. Men behoefde dus bij het

2e voorbeeld ($\frac{2}{9}$ — $\frac{1}{48}$) in fig. 9 slechts het knopje voor $\frac{1}{24}$ (= $\frac{2}{48}$) naar beneden te schuiven en dat voor $\frac{1}{48}$ naar boven te brengen. En in het

3e voorbeeld ($\frac{74}{213}$ — $\frac{1}{48}$) splitse men één van de vier twaalfden in $\frac{1}{24}$ en $\frac{2}{48}$, trekke daar $\frac{1}{48}$ van af en men krijgt fig. 12.

Vóór gevallen, waarin men de samenstelling van twaalfden enz, niet dadelijk zag of waarin men niet wilde benaderen geldt hetzelfde als bij het optellen. Evenzoo bij het aftrekken van twee of meer getallen, bestaande uit geheele en gebroken getallen.

VERMENIGVULDIGEN.

1ᵉ voorbeeld 439 x 672. Het meest voor de hand lag uit het hoofd of op den abacus uit te rekenen 9 x 2, 9 x 70, 9 x 600, 30 x 2, 30 x 70, 30 x 600, 400 x 2, 400 x 70, 400 x 6oo en dan de som van deze producten hetzij achtereenvolgens hetzij op het einde aanschouwelijk op den abacus voor te stellen. Wie genoeg „kijk" op een bepaald geval had, kon natuurlijk een of andere bekorting toepassen, b.v. 439 x 672 = 440 x 672 — 672.

2ᵉ voorbeeld $^{2}/_{9} \times ^{1}/_{48}$. Misschien hadden de Romeinen uit de ervaring geleerd, dat het vermenigvuldigen van breuken neerkwam op het vermenigvuldigen van de tellers met elkander en de noemers met elkander. Zoo niet, dan zullen ze wel bij elk geval afzonderlijk naar bevind van zaken gehandeld hebben. Eenvoudige gevallen van de practijk met den abacus b.v. $^{1}/_{12} \times ^{1}/_{2} = ^{1}/_{24}$ zullen zij wel uit het hoofd gekend hebben. Theoretisch zagen zij bij gevallen van $^{1}/_{9} \times ^{9}/_{48}$ natuurlijk in, dat dit neerkwam op $^{9}/^{9}/_{48} = ^{1}/_{48}$. En via zulke gevallen kanmen tot het inzicht zijn gekomen, dat f $\times ^{1}/_{48} = ^{1}/^{9}/_{48} \times 2 = ^{1}/_{48\times 9} \times$ 2 enz. Zoo ook bij het

3ᵉ voorbeeld $^{74}/_{213} \times ^{1}/_{48} = ^{1}/_{213} \times ^{1}/_{48} \times 74 = ^{1}/^{213}/_{48} \times 74 = ^{1}/_{213\times 48} \times 74$ enz. De verdere vermenigvuldigingen bij deze breuken behandeldemen dan als in het voorbeeld der geheele getallen. Op den abacus evenwel kon noch het einderesultaat van het 2ᵉ ($^{1}/_{216}$) noch van het 3ᵉ voorbeeld ($^{37}/_{5112}$) tot uitdrukking gebracht worden. Wilde men zulk een uitkomst om welke reden dan ook vastleggen, dan moest men handelen als in dergelijke gevallen bij optellen en aftrekken. Evenzoo bij de vermenigvuldiging van geheele en gebroken getallen.

DEELEN.

Wie kon aftrekken, kon ook geheele getallen op elkander deeïen. Wanneer men b.v. 295,008 moest deeïen door 672, dan kon zelfs een ongeoefende 439 keer er 672 van afnemen. Wel moest men ergens noteeren het aantal keeren, dat men wegnam. Maar met een beetje oefening leerde men al spoediginzien, dat 672 zeker 100 keer van 295,008 kon worden afgenomen. En dat ook nog van de rest 227,808 enz. tot vier keer toe. Nog meer geoef enden zagen wel dadelijk, dat het vier keer „ging". Bij de dan overgebleven rest 26,208 begon dan weer hetzelfde spelletje met 10 x 672. Totdat men op den abacus òf den begintoestand vóór elke bewerking (fig. 1) kreeg, de deeling dus „opging", òf een rest overhield, die men dan als een breuk kon zien en als zoodanig naar de vorige uiteenzettingen kon behandelen.

Meer moeilijkheden bood weer het deelen van breuken op elkander. En misschien alweer wisten de Romeinen uit ervaring, dat b.v. $^2/_9$: $^1/_{48}$ neerkwam op |- x $^{48}/_1$. Zoo niet, dan was het een eenvoudige methode de breuken gelijknamig te maken. In ons voorbeeld moestenzij dan $^{32}/_{144}$ deelen door $^3/_{144}$ wat hetzelfde is als 32 : 3. Aldus wordt de deeling van breuken door breuken teruggebracht tot deeling van twee geheele getallen op elkander.

Reeds dit „eenvoudig rekenen" zal menig ouderhart van tegenwoordig met deernis voor de Romeinsche jeugd vervullen. Maar ook de nuchtere Romeinen zelf, hoewel geboren rekenaars, vonden het rekenonderwijs en de toepassing in de practijk moeilijk genoeg. Naast den abacus gebruikte men dan ook nog een ander hulpmiddel: lijsten, waarin de antwoorden stonden bij allerlei uit de practijk gebleken moeilijkheden. We bezitten althans een *liber calculi* van Victonus (± 450 n. Chr.), dat zulke gegevens bevat. Niettemin gelooven we gaarne ook voor een vroegeren tijd, wat *Marquardt*[1] voor een lateren bewees, dat het rekenonderwijs algemeen voor moeilijker gehouden en daarom beter betaald werd dan dat van den litterator. Het eenige intusschen, dat verzachting in moderne deernis kan brengen, is de wetenschap, dat leerplicht niet bestond en dat het onderwijs tot in den keizertijd een privé aangelegenheid, geen voorwerp van staatszorg uitmaakte.

Zaandam. S. KOPERBERG.

Vergilius, Vondels Gijsbrecht en Van Hoogstraten.

Het is wel opvallend hoeveel Joost van den Vondel voor het ontwerpen en schrijven van zijn meest bekende en gespeelde stuk *Gijsbreght van Aemstel* te danken heeft gehad aan het 2*e* boek der Aeneïs.

Toch leverde de geschiedenis van Amsterdam den dichter blijkbaar genoeg stof, zoodat het verhaal van Troje op den achtergrond gedrongen werd, al heeft hij er ongetwijfeld voor zijn plan de grootste waarde aan gehecht. Dat heeft een lateren dichter en bewonderaar er toe gebracht, het bewuste boek te dramatiseeren.

In 1710 namelijk verscheen bij Lukas Kloppenburg, Ter Goude,

---

[1] Privatleben der Romer 1e Th. 2e Aufl. p. 94[3]; 97.

Enéas of Ondergang van Troje, met een prentje versierd, waarop men Enéas, Anchises op de schouders dragend en gevolgd door Askaantje, de brandende stad ziet verlaten. Men heeft in het algemeen aan dit drama van J. van Hoogstraten weinig aandacht geschonken en ik heb ook niet kunnen achterhalen, hoe het door het schouwburgpubliek, toen het voor 't voetlicht kwam, is ontvangen. Te meer reden, dunkt me, er eens wat over te zeggen. Gaan we den bouw der beide stukken na, zoo bemerken we, dat Vondel voor zijn historisch drama vasthield aan de leer van Aristoteles; Van Hoogstraten voor zijn klassiek spel onder invloed van de Fransch-klassieke richting stond.

Bij den laatste, om maar iets karakteristiek» te noemen, ontbreken de reien, terwijl hij de eenheid van tijd en plaats niet in acht neemt.

Er is geen twijfel, dat Van Hoogstraten Gijsbreght tot voorbeeld heeft genomen, zooals straks uit enkele proeven van opzettelijke ontleening zal blijken. En toch zou het zoo voor de hand liggen, dat de rollen omgekeerd waren.

Want als voorstudie van Gijsbreght zou Enéas alleszins aannemelijk zijn; als navolging blijft het stuk iets wonderlijks en ik zoek vergeefs naar redenen, die Van Hoogstraten kunnen bewogen hebben, dit stuk te schrijven, tenzij hij het uit gegevens, die een voorstudie voor Gijsbreght waren, heeft kunnen putten.

Geheel verwerp ik die veronderstelling niet, te meer omdat de taal soms zoo Vondeliaansch is, dat men Vondel zelf meent te hooren; op andere plaatsen te „realistisch" om eenigen twijfel te laten omtrent den schrijver — een realisme, dat ook tot uiting komt in den vlotten gang van het stuk en de kortere alleenspraken.

Wat speelbaarheid betreft stel ik zonder eenige aarzeling Enéas boven Gijsbreght, al mist het eerste de verhevenheid van VondeTs door de traditie geheiligd nieuwjaarsstuk.

Alvorens in het kort den inhoud van Van Hoogstraten's drama, die slechts nu en dan vrij nauw aansluit bij Vergilius, weer te geven, zal ik enkele „ontleeningen" aanhalen, die de kwestie der prioriteit ingewikkeld maken, want het zou inderdaad zeer kinderachtig geweest zijn van Van Hoogstraten te meenen, dat door geringe wijziging verzen van Vondel voor de zijne zouden worden gehouden en tevens onbegrijpelijk van iemand, die er voor gestreden heeft Vondel's beteekenis en eer te doen voortbestaan tegen den tijdsstroom in.

Vondel v. 9—14 (m hedendaagsche spelling):

Zoo stuift de zee voor wind met haar gedreven golven.
Zóó zag men menigmaal een kudde wreede wolven,
En felle tijgers vlien, voor 't ijselijk geschreeuw
Van aller dieren vorst, den hongerigen leeuw,
Om niet al levendig én versch te zijn verslonden
Van hem, die op zijn- jacht geen aas en had gevonden.

Van Hoogstraten v. 21—25:

Zoo jaagt de zee, voor wind, hare opgepreste golven.
Zoo' vlied in 't nare woud een kudde bange wolven
En laat zijn aaz ten roof, op 't onverwagt geschreeuw
Van een verhongerden, of aangetergden leew
Die met zyn brullen komt al 't bosgediert vervaren.

Vondel v. 15:

Hoe snel, hoe onvoorziens is deze kans gedraaid!

Van Hoogstraten v. 28:

Hoe is die kans gedrayt?

Vondel v. 1290—94:

Nu gij behouden zijt, is al mijn leed vergeten,
Mijn trouwe bruidegom, mijn hoofd, mijn troost, mijn schat:
Nu gij behouden zijt, wat geef ik om de stad,
Om al het wereldsch goed! — Hoe zijt ge hier gekomen?

Van Hoogstraten (vijfde bedrijf, v. 5—10):

Mijn waarde held, ik stel het Godendom geen wetten,
Al myn bekommering is maar om u alleen,
Om u, myn hoop, en troost, om u, en anders geen,
Mijn waardste toeverlaat, en eenigste betrouwen.
Wat mis ik aan de Stad, als ik u mag behouwen.
Gezond, en tot myn troost, dit doodsgevaar ontgaan.

Het eerste bedrijf speelt te Troje, terwijl het beroemde paard in het verschiet zichtbaar is. Priamus, Eneas en Achates bespreken er den onverwachten aftocht van de Grieken; maar terwijl de beide eersten vol goed vertrouwen zijn, uit Achates onomwonden zijn wantrouwen:

Maar wie kent de looze streken
En helse listen der doortrapte Grieken niet?

Zijn wantrouwen wordt versterkt door de ten tooneele verschijnende Chorebus en Kassandre, die een onheilspellend droombeeld, dat zich voor haar heeft opgedaan, schildert:

Het boute paard, zoo pas uit myn gezigt getogen,
Kwam als een levend ros heen draven voor myn oogen,
Dat woest en zonder toom, zyn tugtheer heeft vertreen
En door zyn briessen al het volk jaagt op de been.
Zyn oogen gloeiden, als twee kolen in haar winklen
’t Sloeg vuur, en vonken, waar het rende met zyn schinklen,
Als een Salamander die met ysselyk getier
Zig wentelt om, en om, in ’t blikkerende vier.
Een blakerende toors, of fakkel fel in ’t branden,
Stak uit zyn bek, als vastgehouden van zyn tanden
Waar me het huis en Hof in brand stak zoo verwoed
Als Mavors oorlogstoors de boerehutten doet.
Heel Troje stont verbaast, en als voor ’t hooft geslagen,
Onwetend hoe zig in dit onheil te gedragen,
Terwyl vast, huis, en hof, en kerk, in ligte vlam
Te blaken scheen, waar slegs zyn blixem binnen quam.
In deze woede, is ’t my, als een Pegaaz, ontvlogen,
En zonder dat ik ’t kon navolgen met myn oogen.

Dan, terwijl men overweegt het gevaarte te verbranden, wordt de spion Sinon opgebracht, die geheel in den trant van Vondei’s Vosmeer allen argwaan weet weg te praten en het zoo ver te krijgen, dat men besluit zelfs een bres in den muur te maken om het paard, wijgeschenk voor Pallas, binnen te halen.

In het tweede bedrijf bevinden we ons in de legerplaats van de Grieken, waar Agamenmon, Ulysses en Diomedes, terwijl het kwasie gevluchte leger landt, den terugkeer van hun spion afwachten.

Bizonder levendig is het tooneel der ontmoeting van Ulysses en Sinon, die verslag van zijn zending uitbrengt en weer vertrekt.

Een plotselinge ommekeer komt in de stemming van de Trojanen (3e bedrijf), wanneer, nadat Kreuse aan Eneas haar angstigen droom geopenbaard heeft, waarin Hector haar is verschenen en de naaste toekomst heeft voorspeld, de kreet „Wapen, wapen” weerklinkt en Eneas den toren bestijgt, Kreuse in angst achterlatend.

Na zijn onderzoekingstocht keert hij nog eventjes terug om zijn mannen ter verdediging op te roepen.

Het vierde bedrijf vangt aan met een aandoenlijke samenspraak tusschen den ouden Anchises en Kreuse. Dan verschijnt Achates, die Kreuse omtrent het lot van Eneas gerust stelt en een aanschouwelijke beschrijving van het optreden der Grieken en den brand van Jallas’ tempel, waarbij Kassandre om het leven kwam, geeft.

In het vijfde bedrijf is Eneas teruggekeerd en vertelt in een langen monoloog aan Kreuse, van wie de zwaarste last door zijn terugkeer is afgenomen, omtrent den hopeloozen strijd, terwijl Mikon, de hofbode, den dood van Priamus en Hekuba in details verhaalt.

Van alle zijden dringen nu de onheilsmaren door tot het vorstelijk gezin, totdat Eneas, vergetend zijn grijzen vader, wanhopige vrouw en hulpeloos kind, besluit den strijd te wagen op leven en dood.

In den raad der goden is echter anders beslist: Venus daalt neer en beveelt hen tevluchten.

Zij gehoorzamen en in naam van allen spreekt Eneas:

> Vaar wel mijn vaderlant: de Hemel gunne ons weer
> In zegenrijker lucht, uw hier verloren eer.

Legt men dezen inhoud naast dien van Vondei's Gijsbreght, dan is er geen twijfel aan, dat deze stukken uit elkaar zijn voortgevloeid.

Neemt men de mogelijkheid niet aan, dat van Hoogstraten zijn drama heeft bewerkt naar een voorstudie van Gijsbreght door Vondel, het lijkt me nog waarschijnlijker, dat beide op een oudere dramatiseering van Aeneïs teruggaan dan dat Van Hoogstraten den meester zou hebben willen eeren door een zoo opzettelijke navolging vol ontleeningen.

Weltevreden. A. SCHILLINGS.

Cf. Jan te Winkel, De Ontwikkelingsgang der Nederlandsche letterkunde. Haarlem, Bohn, 1908, 2e dl., blz. 420—22, waar Vondel's en Tonnis' Joseph-trilogieën vergeleken worden.